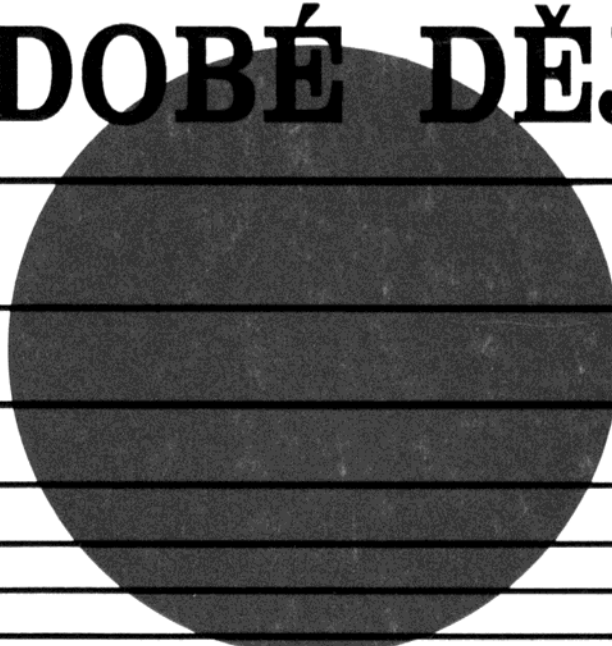

SOUDOBÉ DĚJINY

4/98

1968 – přerušená revoluce?

H. Gordon Skilling¹

V období po Pražském jaru se Češi a Slováci a zahraniční novináři a odborníci značně lišili v názorech na to, zda tyto převratné události byly opravdovou revolucí nebo jen radikální reformou stávajícího systému. Dubček a jeho spolupracovníci používali výraz reforma, nikoli revoluce. Odborníci jako například Vladimír Kusín, Galia Golanová a jiní zastávali názor, že to byl postupný, nenásilný program změn, a tudíž si zasluhuje označení reforma. Kieran Williams ve své nové práci odmítá označení revoluce a Pražské jaro nazývá pokusem o zmírnění leninského režimu, zaměřeným na zachování a zlepšení, nikoli zničení stávajících institucí.² Zároveň tvrdí, že cíle reformy měly své hranice, před okupací i po ní, a že tyto hranice byly výslednicí působení samotných vůdců reformy, silných opozičních sil a tlaků ze zahraničí. Tento argument do jisté míry podporují i početné nejnovější dokumentární studie roku 1968 a jeho důsledků, které se v poslední době objevily.³

Ve své vlastní studii Pražského jara, vydané v roce 1976, jsem připustil, že existuje pádný důvod, proč používat pojem reforma, avšak sám jsem dal přednost pojmu revoluce.⁴ I někteří čeští odborníci, jako například Karel Bartošek, Ivan Sviták, Miroslav Kusý a Evžen Löbl, označili Pražské jaro za revoluci, i když se lišili v rozboru její podstaty. Vycházel jsem z toho, že revoluci nemusí nutně charakterizovat násilí, ale spíše „náhlá a dalekosáhlá změna, výrazný zlom v kontinuitě vývoje“. Leden a události, které následovaly, takový zásadní obrat v životě Čechů a Slováků vskutku představovaly. Navíc uvolnily značné síly pro ještě radikálnější reformu a vytvořily tudíž ještě širší prostor pro

1 Tento příspěvek byl přednesen na mezinárodním kolokviu 1968: Československé jaro, které se konalo 16.–17.6.1998 v Paříži.

2 WILLIAMS, Kieran: *The Prague Spring and its aftermath: Czechoslovak politics 1968–1970*. Cambridge 1997, s. 3.

3 NAVRÁTIL, Jaromír ed.: *The Prague Spring, 1968*. Budapešť, Central European Press 1998. Viz též ediční řada *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*. Brno, 1995 a násl., kterou vydává Ústav pro soudobé dějiny v Praze.

4 SKILLING, Gordon H.: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton 1976, s. 826 nn.

možnou změnu. Byly počátkem kontinuálního procesu změn, který by – nebýt sovětské intervence – možná nakonec přerostl v revoluci.

Pokud se na tento spor podíváme ze širší srovnávací perspektivy, události v Praze byly jen jedním příkladem všeobecného jevu, a to tendence k radikální změně ve společnosti a politice, která se projevila v reformních hnutích a revolucích v průběhu staletí a na všech kontinentech ve stovkách případů. Proběhly „velké revoluce“ – anglická, francouzská, americká, sovětská a čínská, o nichž bylo napsáno mnoho knih a článků.⁵ A došlo i k řadě revolucí, které lze sotva považovat za méně „velké“, jako byla nacistická a Mussoliniho revoluce, a k desítkám méně významných případů, z nichž bychom mohli uvést například mexickou, kubánskou, tureckou, íránskou a Frankovu revoluci.

Dva autoři nedávno upozornili na skutečnost, že se daleko méně pozornosti věnuje tomu, co označují za „velké reformy“, které též nejsou v našich dějinách vzácné. Patří mezi ně například britské reformy třicátých a šedesátých let 19. století, ruské reformy za vlády Petra Velikého a v šedesátých letech 19. století, americké reformy prezidentů Jacksona a Roosevelta, reformy Meidži v Japonsku a Gorbačovovy a Teng Siao-Pchingovy reformy v Rusku a Číně. Součástí všech byla „rozsáhlá, pokojná a postupná změna“ a většinu z nich nepoznamenalo násilí. Z dlouhodobého hlediska tato reformní hnutí „vytvořila přinejmenším stejně trvalé a hluboké změny jako revoluce“. Je také pravda, že výsledky byly obvykle jiné, než reformátoři původně zamýšleli.⁶

Všechny tyto reformy nebo revoluce vyvolaly zásadní změny ve společnosti a politice, některé bez otevřeného násilí, jiné s použitím různé míry a formy donucování. Tyto procesy radikálních změn se často táhly několik let, nebo dokonce desetiletí. Každý z těchto dramatických posunů byl jedinečný. Lze však mezi nimi nalézt i společné rysy, které si zasluhují komparativní studium. Zda tyto epochální události označujeme za reformy či za revoluce, je v mnoha ohledech čistě sémantická otázka. Závisí to na definici těchto dvou pojmů, odlišných okolnostech historického vývoje a pohledu autora. Pražské jaro a „sametová revoluce“ si jistě zasluhují, aby byly do tohoto přehledu velkých reforem či revolucí zahrnuty, přestože první z nich byla přerušena v raném stadiu.

Když jsem psal svou knihu, neočekával jsem, že se zkušenosti roku 1968 budou v dohledné budoucnosti opakovat. Revoluce, psal jsem, „možná bude pokračovat, avšak za změněných podmínek a v nové podobě, kterou dnes neznáme“. Nevyloučil jsem obnovené úsilí směřující k radikální změně, která by mohla odvrhnout komunistický režim a možná i samotný socialismus.⁷ Ve skutečnosti se má očekávání splnila, i když jen o dvacet let později, a ve formě, která zastínila rok 1968 svým rozsahem i intenzitou.

„Sametová revoluce“ byla nenásilnou demokratickou revolucí, která byla prodchnuta myšlenkou pokojné reformy komunismu a připravovala půdu pro jeho konečnou porážku.

5 Mezi první práce patří studie anglické, americké, francouzské a ruské revoluce od Crana Brintona: *The Anatomy of Revolution*, New York 1934, opr. vyd. 1965. Novější je pak práce Jaroslava Krejčího: *Great Revolutions Compared: The Outline of a Theory*. Hemel Hempstead, 2. vyd. 1994, která srovnává revoluce v Čechách (1403–48), Anglii (1628–89), Francii (1776–1884), Rusku (1825–), Turecku (1876–), Číně (1895–), Íránu (1906–) a v Mexiku (1910–).

6 OKSENBERG, Michel – DICKSON, Bruce: *The Origin, Processes, and Outcomes of Great Political Reform*. In: RUSTOW, Dankwart A. – ERICKSON, Kenneth Paul, ed.: *Comparative Political Dynamics: Global Research Perspectives*. New York 1991, kap. 11, zejména s. 238, 239, 251.

7 *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, s. 851 n.

Události roku 1989 skutečně ukázaly, jak omezené a neúplné byly činy vládnoucí elity v roce 1968 a o kolik hlubší a zásadnější byly reformy zahájené novou revolucí. Na druhou stranu však desetiletí po „sametové revoluci“ ukázalo, že dědictví komunismu a pozůstatky komunistických sil a tendencí tvoří překážky na cestě k dosažení plné demokracie. Což naznačuje, že úplné provedení reformy v roce 1968, i kdyby nedošlo k intervenci zvnějšku, by nebylo snadné a mohly by je překazit silné domácí konzervativní síly, zosobněné Gustávem Husákem.

Při pohledu z delší historické perspektivy je namístě připomenout, že posledních osm desetiletí českých a slovenských dějin lze pokládat za osmdesát let *nepřerušené revoluce*. Pojem revoluce zde opět znamená zásadní přeměnu politických a společenských struktur a vedení, *un bouleversement de l'Etat, la société et la direction*, česky *převrat ve státě, ve společnosti a v řízení*. Zda je použito násilí, to závisí na konkrétních okolnostech změny.⁸ Hlavní kroky v tomto procesu revolučních změn se dostavovaly v pravidelných cyklech, každých deset nebo dvacet let, někdy častěji – v letech 1918, 1938–1939, 1945, 1948, 1968, 1968–1969, 1989–1990 a 1992. Každé datum představovalo ostrý rozchod s minulostí a zavedení radikálních změn ve společnosti a politice, přestože byly často zachovány důležité prvky z minulosti. Ve všech těchto případech tu byly významné rozdíly ve způsobu, jakým byla revoluce uskutečněna, zejména v souhře domácích a transnacionálních sil a také sil působících shora a zdola. Rovněž tu existovaly velké rozdíly v tom, v jakém stupni a formě účinkovaly síly před změnou nebo po ní. Jen ve dvou případech, v letech 1968 a 1989, byly revoluce výsledkem především domácích sil a byly iniciovány v podstatné míře podnětem zezdola, a tudíž se více blížily klasické představě revoluce. Tyto dva případy byly též jedinečné absencí násilí na straně zastánců změny.

Naopak v letech 1938–1939 a 1968–1969 byly změny Československu vnuceny zvnějšku, násilím; v prvním případě v důsledku mnichovské dohody „velké čtyřky“ a invaze nacistického Německa, ve druhém případě jako následek silného tlaku ze strany Sovětského svazu a nakonec invaze. Vlivné domácí síly přispěly ke konečnému výsledku; sudetská německá menšina v prvním případě, komunističtí zastánci tvrdé linie ve druhém.

V letech 1918, 1945 a 1948 došlo k transformaci české a slovenské politiky a společnosti spojením vnějších a vnitřních faktorů, z nichž ty vnitřní vykonávaly vliv v různé míře. V roce 1918 bylo získání nezávislosti výsledkem vítězství spojenců a zahraničního osvobozovacího boje T. G. Masaryka. Bylo však i výrazem dlouholetého domácího usilování o větší národní svobodu a samosprávu. V roce 1945 bylo obnovení nezávislosti společným výsledkem vítězství Spojenců a osvobozenického zápasu Edvarda Beneše a domácího odboje, který vyvrcholil povstáními na Slovensku a v Praze. Ve srovnání s tím byly v roce 1948 domácí tlaky na provedení změn ze strany silné komunistické strany ještě větší, stejně jako jejich podpora ve veřejnosti, ale ovlivňovala je nebo řídila zvnějšku sovětská vláda a strana; Komunistická strana Československa působila jako agent Moskvy.

8 Srv. Brintonovu definici: „drastické, náhlé vystřídání jedné skupiny pověřené řízením územní politické entity skupinou jinou“, obvykle s jistým druhem násilí (Brinton: *The Anatomy of Revolution*, s. 4). Viz též Krejčí: „rozsáhlá dramatická změna“, nebo slovy Davida Robertsona „násilná a rozsáhlá změna v politickém systému, která ... má za následek významné změny v celé společenské struktuře“ (Krejčí: *Great Revolutions Compared*, s. 6–7).

Československé revoluce se též značně lišily v poměru tlaku shora a zdola. V letech 1918, 1938, 1945 a 1948 vyšla iniciativa shora, od jednotlivých vedoucích osobností: Tomáše Masaryka a Edvarda Beneše, Emila Háchy a Jozefa Tisa, znovu od Beneše v roce 1945 a od Klementa Gottwalda v roce 1948. Rozdílný byl stupeň podpory veřejnosti nebo opozice ze zdola a míra použitého násilí. V roce 1992 bylo historické rozdělení Čechů a Slováků řízeno pokojně shora, Václavem Klausem a Vladimírem Mečiarem. Jen v letech 1968 a 1989 se váhy klonily dolů, a to díky velmi silnému tlaku na nejvyšší vládní představitele zdola v roce 1968 a pokračujícímu odporu po okupaci a ještě většímu zapojení veřejnosti v roce 1989.

Je zřejmé, že tyto velké přeměny nebyly vždy „dobré“ či „progresivní“, ne vždy představovaly historický posun kupředu k demokracii. Někdy byly zpátečnické a v tomto ohledu posunovaly ručičky hodinek zpět. A také není snadné rozdělit je na revoluce a kontrarevoluce, jelikož ty první byly někdy protidemokratické a druhé demokratické. Například v roce 1918 znamenalo získání nezávislosti v jednotném společném státě Čechů a Slováků a zavedení demokracie místo imperiálního absolutismu radikální rozchod s minulostí, opravdovou demokratickou revoluci. V tomto smyslu bylo zničení tohoto státu a jeho demokratického systému nacistickým Německem v letech 1938 a 1939 kontrarevolucí. Obnovení Československa v roce 1945 v jeho původní územní podobě a jako demokratického státu bylo obnovením předválečného *statu quo* – jistým druhem kontra-kontrarevoluce. Rok 1948 byl novou revolucí, která zničila demokratické instituce a společenský řád a nahradila je takzvaným socialistickým systémem, diktaturou vedenou komunisty. V roce 1968 revoluce usilovala o zásadní změnu tohoto komunistického systému a o obnovu demokracie, třebaže v nové formě, která spojovala socialismus s demokracií. Z pohledu Sovětů to samozřejmě byla kontrarevoluce. Sovětská invaze a o několik měsíců později na jaře 1969 Husákův nástup k moci obnovily starý typ komunistického systému a lze je pokládat za kontrarevoluci. A konečně rok 1989 byl úplně novou revolucí, která nakonec zcela zničila komunistický systém a zavedla svobodné a demokratické Československo, nicméně jiné, než byla první republika.

Tento výklad na téma revoluce a kontrarevoluce by mnozí mohli považovat za poněkud plané cvičení v sémantice. Má však být něčím víc. Vykresluje obraz uplynulého století československých dějin, který ostře kontrastuje s obvyklou představou relativně stabilní společnosti a státu, v němž demokracie, přestože byla občas přerušena, vždy nakonec slavně zvítězila. Ve skutečnosti předchozí historický náčrt naznačuje, že Češi a Slováci ve svém politickém a společenském životě zakusili, v poměrně krátkém časovém období stěží víc než tři generací, pozoruhodné posuny tam a zpět, z nichž každý byl revoluční povahy.

Tato země nebyla, jak praví básník o Anglii, „zemí stálé vlády, země věhlasnou a po právu ... kde svoboda se zvolna šíří od případu k případu“.⁹ V případě Československa jde naopak o bouřlivý střet proudů pohybujících se sem a tam a zanechávajících za sebou zkázu. Za necelé století tyto dva malé národy (a zde stojí za povšimnutí podobnost s jejich

9 „...a land of settled government, a land of just and old renown ... where Freedom slowly broadens down from precedent to precedent.“ TENNYSON, Alfred Lord: *You Ask Me, Why, Tho'll at Ease* (1842). Na tomto místě bych chtěl poděkovat Joan Robinsonové a Lynne Currieové z North York Central Library za pomoc při hledání tohoto citátu na internetu.

sousedy ve střední a východní Evropě) zažily nacistickou a komunistickou diktaturu, dvě zahraniční okupace a dvě teritoriální rozdělení. Přecházely z jednoho politického řádu do druhého, od demokracie k nacistické tyranii a zase zpět, ke komunismu a ještě jednou zpět k demokracii.¹⁰ To mělo ničující dopad na etnické složení státu, na politické a intelektuální elity a na společenské třídy a způsobilo to nevýslovné lidské utrpení. Tento vývoj varuje před idylickými a optimistickými předpověďmi budoucnosti. Lze jen doufat, že projednou v československých dějinách společnost a politika zůstanou ustálené alespoň jednu generaci a nepodlehnu kataklyzmatickým šokům a zhroucením jako v minulosti.

Z angličtiny přeložila Kateřina Hronová.

10 Srv. mou práci *Czechs and Slovaks, 1998: A year of anniversaries*. In: *International Journal*, roč. 53, č. 1 (zima 1997–1998), s. 90.